

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА ТА ЇЇ ДУХОВЕНСТВО В УКРАЇНСЬКОМУ ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Духовенство Греко-католицької церкви (ГКЦ) у Другій Речі Посполитій виконувало подвійну роль. З одного боку, священики були духовними наставниками українського населення, а з іншого – належали до політично та національно свідомої інтелігенції, яка обстоювала державну незалежність України. Активної громадської позиції від них вимагали самі миряни. Крім того, Польська держава своєю політикою втягувала духовенство, як римо-, так і греко-католицьке, в національно-політичну боротьбу. Зрештою, національна ідентичність у Польщі міжвоєнного періоду була прив'язана до релігійної та конфесійної приналежності.

Серед праць українських істориків, які безпосередньо досліджують стосунки ГКЦ та Організації Українських Націоналістів (ОУН), варто відзначити статті О. Лисенка¹, М. Москалюка², В. Марчука³, О. Єгрешія⁴, І. Пилипіва⁵, О. Турія⁶ та публікацію групи дослідників Г. Гладкої, М. Кугутяка, М. Москалика, Б. Хруслова⁷.

Уже від початку становлення польської влади в Галичині, місцеві українці чинили їй спротив, трактуючи її як окупаційну. Священики ГКЦ, всупереч офіційному рішенню, не вважали за

¹ Лисенко О. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ ст. // Український історичний журнал. – 2000. – №6. – С. 29–50.

² Москалюк М. Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920–1939 рр.): Історико–політологічний аналіз // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 97–101.

³ Марчук М. Греко–католики в Другій Речі Посполитій: суспільний чин та конфесійно–територіальний устрій // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 302–307.

⁴ Єгрешія О. Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 315–320.

⁵ Пилипів І. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького у міжвоєнний період // Галичина. – № 5–6. – 2001. – С. 308–313.

⁶ Турій О. Греко–Католицька Церква та українська національна ідентичність у Галичині // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Т. 4. – С. 67–85.

⁷ Гладка Г., Кугутяк М., Москалюк М., Хруслов Б. У боротьбі за Церкву, націю й державу // Галичина. – 1998. – №1. – С. 67–72.

потрібне відправляти Богослужіння у День польської Конституції⁸. Натомість обов'язком і справою честі для них було вшанувати пам'ять загиблих вояків Української Галицької армії (УГА) та Січових стрільців⁹. Попри застереження та репресивні заходи поліції, такі панахиди в Галичині проводили спільно всі національно-патріотичні сили на чолі з духовенством. Зокрема, за антипольську проповідь під час панахиди за вояками УГА 1930 р. був заарештований священик, член Ради митрополичої капітули Леонтій Куницький¹⁰.

У міжвоєнний період духовенство боролось за збереження української мови у шкільній освіті¹¹. Після того, як Східна Галичина ввійшла до складу Польщі, влада намагалась асимілювати українське населення, і одним із найдієвіших засобів асиміляційної політики була полонізація шкіл.

Центральною координаційною ланкою в боротьбі українців за право навчатись українською мовою стало Українське педагогічне товариство, яке 1926 р. змінило свою назву на «Рідна Школа. Активну участь у її діяльності брали греко-католицькі священики, які, зокрема, організовували батьків¹². У записці Департаменту віросповідань (Departament Wyznań Religijnych) зазначається, що духовенство збирає відомості про кількість українців-школярів у Тернопільському воєводстві¹³. Робили це для того, щоб потім вимагати від влади забезпечити право цих дітей навчатися рідною мовою. За інформацією Тернопільського воєводи, ініціював та координував збір відомостей митрополит Андрей Шептицький¹⁴. Про роботу духовенства ГКЦ в цьому напрямі також повідомляли старости повітів Станіславівщини¹⁵.

Опосередковано про роль українського духовенства в національному житті української громадськості Галичини пише Зено-

вій Книш, бойовий референт Української Військової Організації, зокрема, коли згадує про події під час відзначення десятої річниці Листопадової національно-демократичної революції: «День Першого Листопада всі українські установи проголосили вільним від праці. На десяту годину вранці заповіджену урочисту Службу Божу в Преображенській Церкві і ще далеко перед тим люди вщерть виповнили не тільки церкву, але й суміжні з нею вулиці. Богослужбу відправив о. мітрат Базюк в асисті багатьох духовників. Співав відомий у Львові хор під управою радника Купчинського. Це пройшло спокійно, поважно і в піднесеному дусі. Патріотичної проповіді не виголошено. На півшосту визначено панахиду в церкві св. Юра. Десять тисяч людей, о. Базюк й Войнаровський всього 30 священиків, чоловічий хор «Сурма» під батутом композитора д-ра Неділка. Над собором св. Юра – жовто-блакитний прапор з вишитими на ньому буквами УВО. Такі самі прапори на будинку університету та шпилі Високого Замку – М. Колодзінський та О. Т. Похід рушив вулицею Міцкевича вниз. Польська кінна і піша поліція заступила дорогу біля дирекції залізниць. Йшли співали «Ще не вмерла Україна...», «Гей у лузі червона калина...». Полетіло каміння в поліцію, яка на конях напірала на демонстрантів. «смерть ляхам! ганьба поліції». Перестрілка. Перший стріляв Лесь Музичка в поліцію з дерева. Вбитих не було, але багато поранених...»¹⁶.

Політичною активністю українського духовенства по всій території Західної України, зокрема в рамках Українського католицького союзу (УКС), пильно цікавилася польська поліція: у місячних та річних поліційних звітах міститься детальний аналіз діяльності греко-католицьких священиків та різних українських громадських товариств. Від 1921 р. Станіславівське, Львівське та Тернопільське воєводські управління поліції вели спостереження за політичною діяльністю митрополита Андрея Шептицького¹⁷.

Сам митрополит Андрей підтримував державотворчі прагнення українців, однак не був прихильником наростання радикальних ідей. Повернувшись із заслання 1918 р., він активно просував

¹⁶ Книш З. *Далекий приціл. Українська Військова Організація в 1927–1929 роках.* – Торонто, 1967. – С. 227–240.

¹⁷ ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 136. – Арк. 1–3.

⁸ *Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФО) – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 212. – Арк. 1–23.*

⁹ *Там само. – Спр. 327. – Арк. 1–93.*

¹⁰ *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / За ред. С. Богунова. – К., 2005 – С. 64.*

¹¹ ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 369. – Арк. 1–17.

¹² *Там само. – Арк. 2, 3.*

¹³ *Там само. – Арк. 2.*

¹⁴ ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 369. – Арк. 3.

¹⁵ *Там само. – Арк. 13.*

українську справу на міжнародному рівні¹⁸. З цією метою 1921 р. митрополит побував у Римі, Парижі, Лондоні, намагався налагодити контакти з представниками Антанти. Негативний імідж Польщі, на думку польських чиновників, який створював Андрей Шептицький перед Антантою, призвів до його затримання та в подальшому до інтернації у Познань. Такі дії польської влади свідчать про авторитет митрополита на міжнародній арені.

З метою послабити вплив митрополита, посол Польщі при Апостольській Столиці звернувся 1921 р. до Міністерства внутрішніх справ, яке, відтак, у листі від 1 грудня 1921 р. доручило президіальному відділу Станіславівського воєводського управління розшукати інформацію про діяльність митрополита Андрея в 1914–1915 рр. Польська влада сподівалася знайти дані про те, що під час окупації Галичини російськими військами митрополит намагався прийняти православ'я і позбутися впливу Польщі та Католицької церкви. Таким чином польська влада хотіла скомпрометувати А. Шептицького перед Ватиканом¹⁹.

Важливість Церкви як національного ідентифікатора змушувала А. Шептицького обстоювати права Православної церкви на Волині та Холмщині²⁰. Польська адміністрація на волинських землях усіяко сприяла переходу українського населення в католицизм. Тим часом на Холмщині непродумані рішення єпископа Йосафата Коциловського, який провів латинізацію Греко-католицької церкви у Перемишльській єпархії²¹, призвели до негативних наслідків. Українці-лемки, відчуваючи зраду своїх релігійних почуттів, а одночасно і національних інтересів, змушені були переходити на православний обряд для того, щоб зберегти національну ідентичність та окремішність від поляків-католиків.

Участь ГКЦ і, особливо, митрополита Андрея в національно-культурному житті українців Галичини цікавила не лише польську поліцію, а й співробітників НКВД, що відображено у від-

повідних документах 1939–1940-х рр. До цих джерел, щоправда, потрібно ставитися критично, оскільки основним завданням НКВД було спочатку скомпрометувати українське духовенство, а потім ліквідувати ГКЦ як таку.

Багато цінної інформації співробітники НКВД почерпнули із поліційних архівів, які польська влада залишила більшовикам 1939 р.

Із радянських документів випливає, що митрополит А. Шептицький мав тісні контакти з політичною елітою Галичини, особливо з представниками Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Також саме він разом із Степаном Шухевичем, на думку НКВД, був ініціатором створення Українських січових стрільців²². Інформація про контакти С. Шухевича з митрополитом була цінною для НКВД ще й тому, що він як адвокат брав участь в обороні членів УВО та ОУН у політичних судових процесах. В «Оперативному повідомленні 2-го відділу УДБ УНКВС по Львівській області про діяльність митрополита УГКЦ Андрея Шептицького» співробітники НКВД аналізують роль митрополита у фінансуванні адвокатів, котрі захищали політичних підсудних. Із документа випливає, що духовенство ГКЦ спеціально збирало гроші для фонду, з якого виплачувало гонорари адвокатам²³. У судових процесах над членами УВО та ОУН захисниками були д-р С. Шухевич, д-р Семен Шевчук, д-р Володимир Старосольський, д-р Лев Ганкевич, д-р Степан Біляк, д-р Степан Баран, д-р В. Перегінець, д-р Євген Олесницький²⁴. Сам митрополит Андрей субсидував діяльність цих юристів. В іншому повідомленні, від 28 лютого 1940 р., співробітники НКВД зазначають, що А. Шептицький спонсорував діяльність ОУН та УНДО²⁵. Щоправда, у випадку з ОУН вони, очевидно, видавали бажане за дійсне.

²² Документ № 8. Оперативне повідомлення 2-го відділу УДБ УНКВС по Львівській області про діяльність митрополита УГКЦ Андрея Шептицького // Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / За ред. С. Богунова. – К., 2005. – С. 36.

²³ Там само. – С. 38.

²⁴ Там само.

²⁵ Документ № 13. Оперативне повідомлення 2-го відділу УДБ УНКВС по Львівській області про оточення митрополита УГКЦ Андрея Шептицького та окремі церковні угруповання // Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / За ред. С. Богунова. – К., 2005. – С. 49.

¹⁸ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / За ред. С. Богунова. – К., 2005. – С. 55.

¹⁹ ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 136. – Арк. 2.

²⁰ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / За ред. С. Богунова. – К., 2005. – С. 59.

²¹ Там само. – С. 72.

Тим часом стосунки між митрополитом Андреем та УНДО заслуговують на детальніший розгляд. Нагадаємо, що ця партія намагалась легальними методами захищати національні інтереси українців у Польській Державі. Про співпрацю митрополита з УНДО свідчить декілька документів. Один із них відображає думку митрополита про роль, яку відігравало УНДО в суспільстві. А. Шептицький пише голові Об'єднання Дмитрові Левицькому, що «хоч зі становища Церкви я мав не раз в різних часах причини робити чи Видавничій Спільці чи редакції “Діла” (цю одну з найпопулярніших українських газет контролювало УНДО. – В. С.) деякі закиди й не міг у всім солідаризуватися зі становищем, яке “Діло” занимало в справах віри й релігії, однак признавав завжди і тепер голосно признаю, що “Діло” боронило завжди справу чесно і совісно, і положило великі заслуги в розвою нашого народу від 50 літ»²⁶. Варто зауважити, що на адресу УНДО часто лунали звинувачення в радикалізмі й підтримці підпільних організацій, тому Станіславівський єпископ Г. Хомишин критикував А. Шептицького за таку співпрацю. Проте, як бачимо, позиція митрополита була досить прогресивною, оскільки він, як глава Церкви, позитивно ставиться до партії, що сповідувала модерну ліберальну ідеологію. Це один із явних прикладів того, як модернізм і консерватизм взаємодіють у суспільстві, яке лише перебуває в процесі модернізації, зокрема інтелектуальної та ідеологічної. Зауважимо також, що у міжвоєнний період ставлення до ліберальних ідей було для Церкви непростим питанням. Найбільше турбувало духовенство те, що ліберали, попри позитивне прагнення визволити суспільство від домодерного способу мислення, допомогти людині розкрити свої таланти – як у політиці, так і в бізнесі, водночас хотіли визволити суспільство з-під авторитету Церкви²⁷. Тому саме релігійний аспект у діяльності УНДО викликав стурбованість духовенства, натомість національні ідеї Об'єднання знаходили підтримку, зокрема й самого А. Шептицького.

²⁶ Митрополит Андрей Шептицький. *Життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944. Церква і суспільне питання.* – Т. II. Кн. 2. – Львів, 1999. – Док. № 123. – С. 817.

²⁷ *Liberalizm a katolicyzm // Kurjer Lwowski.* – 1931. – № 9. – 9 stycznia.

З іншого боку, важливим питанням є ставлення УНДО до митрополита. Окрім теплих привітань від Об'єднання та Парламентської репрезентації в 1936 р. з нагоди дня св. Андрія та побажань «добра, а в першу чергу доброго здоров'я, яке єдине може бути запорукою цінної і тривкої праці [...] для добра Церкви і Народу»²⁸, найбільш чітко ставлення УНДО до А. Шептицького відображає звернення членів Президії партії у Львові до митрополита з пропозицією вступити в члени партії²⁹. У зверненні сказано: «Знаючи Вас, як чільного українського громадянина й прихильника нашої партії, дозволю собі переслати в залученні заяву вступлення у члени партії та декларацію на вплачування членського податку, які прохаємо ласкаво виповнити»³⁰. Дружній тон звернення свідчить про те, що А. Шептицький поділяв погляди УНДО, хоч і не цілком, адже митрополит не міг погодитись із тими ліберальними ідеями, які суперечили «основній меті клерикалів – оздоровити український народ на ґрунті католицької церкви та етики»³¹.

Попри те, відкрита підтримка УНДО з боку митрополита ГКЦ сприяла популяризації Об'єднання і дозволяла широко представляти українське питання у польському Сеймі. Думка А. Шептицького серед українців Галичини хоч і не була загальноприйнятою, проте мала значний авторитет, тому часто іншим громадським і духовним діячам було складно її критикувати.

Про участь митрополита у громадсько-політичному житті українців, НКВД знало, зокрема, зі свідчень провідного діяча УНДО Володимира Целевича. Він повідомив, що митрополит активно допомагав українським музеям, сиротинцям, лічницям³². Вважаючи, що українська нація зможе здобути державу після того, як стане конкурентною в культурній, політичній, науковій сферах, А. Шептицький всіляко підтримував розвиток громадських молодіжних рухів, спонсорував артистів, науковців, митців.

²⁸ Митрополит Андрей Шептицький. *Життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944. Церква і суспільне питання.* – Т. II. Кн. 2. – Львів, 1999. – Док. № 155. – С. 869.

²⁹ Там само. – Док. – № 157. – С. 871.

³⁰ Там само.

³¹ Євгеній О. *Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина // Галичина.* – 2001. – №5–6. – С. 317.

³² Там само. – С. 54.

У багатьох документах НКВД розкриваються також контакти Андрія Мельника та А. Шептицького. В оперативному повідомленні 2-го відділу УДБ УНКВД у Львівській області від 25 грудня 1939 р. зазначалося, що митрополит Андрей поважав А. Мельника за те, що той був військовиком, воював проти більшовиків, натомість А. Мельник підтримував клерикалів і, одночасно, був націоналістом³³. Загалом ця інформація відповідала дійсності. А. Мельник був зв'язковою ланкою між духовенством ГКЦ та підпільним націоналістичним рухом. Про контакти єпископа Івана Бучка з націоналістами і про те, що А. Мельник очолював УКС за порадою І. Бучка, згадує також і В. Цилевич³⁴. Варто наголосити, що єпископ І. Бучко поділяв погляди митрополита, ба навіть був його правою рукою. Очевидно, митрополит, призначивши А. Мельника головою УКС, хотів, насамперед, мати вплив на ОУН та націоналістичний рух загалом. Коли А. Мельник очолював УКС, популярність митрополита й І. Бучка зросла. Це дало змогу А. Шептицькому наблизитись до підпільного руху і частково впливати на погляди націоналістів.

Серед інших контактів митрополита Андрея з націоналістичним рухом варто відзначити його зустріч з головою Фронту національної єдності Дмитром Палієвим³⁵.

Цікаво, що серед представників Ради митрополичої капітули, членом УНДО був прелат Леонтій Куницький (член ЦК УНДО)³⁶. Він також був депутатом Сейму в 1928–1930 рр. і очолював Комітет допомоги українським політичним в'язням. В. Це-

левич свідчив, що сам Л. Куницький відправляв богослужіння за УВО та ОУН³⁷. На нашу думку, ця інформація не є достовірною. Священики ГКЦ відправляли Служби Божі, панахиди за тими членами УВО чи ОУН, які загинули, або ж були страчені за антипольську діяльність, не з метою пропаганди діяльності цих організацій. Вони виконували свої безпосередні обов'язки.

Коли 22 грудня 1932 р. у Львові поляки стратили бойовиків ОУН Василя Біласа і Дмитра Данилишина, Степан Бандера і Роман Шухевич організували пропагандистську акцію. О 6-й год. ранку, в момент виконання вироку (повішення), по всій Галичині пройшли заупокійні Служби Божі. Також у час оголошення вироку на Львівському судовому процесі³⁸ 1936 р. щодо чільних діячів ОУН в українських церквах дзвонили дзвони, а національні інституції вивісили жалобні прапори. Таким чином, ОУН хотіла показати солідарність українського народу у ставленні до польської влади.

Також духовенство ГКЦ відслужило панахиду за провідником українського націоналістичного руху Євгеном Коновальцем³⁹, убитим 1938 р. радянським агентом НКВД Павлом Судоплатовим.

Митрополит А. Шептицький, критикуючи окремі позиції ОУН, визнавав також і жертвність її членів, які за свою діяльність потрапляли до польських тюрем. Для того, щоб покращити моральний стан політв'язнів, їхнім духівником було призначе-

³⁷ Док. № 14. Власноручні свідчення генерального секретаря УНДО В. Целевича про діяльність УГКЦ та інших конфесій у Західній Україні // Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / За ред. С. Богунова. — К., 2005. — С. 64.

³⁸ Львівський процес 1936 р. — судовий процес над 23 членами ОУН, у тому числі 9 членами Крайової езекутиви ОУН на Західних Українських Землях. Львівський процес був завершенням Варшавського процесу 1935–1936 рр., він відбувся у травні–липні 1936 р. у Львові. До числа звинувачених входили С. Бандера, Р. Шухевич, В.-М. Янів, Я. Стецько, Р. Мигаль, К. Зарицька, І. Малюца, Б. Підгайний, О. Пашкевич, Я. Макарушка. Члени ОУН використали судовий процес для викриття антиукраїнської діяльності польських органів влади. Заяви С. Бандери про те, що Польща проводить асиміляційну політику, та гідна поведінка всіх підсудних оунівців збільшили популярність ОУН серед українців Галичини. Суд присудив С. Бандері та Р. Мигалю довічне ув'язнення. Інші члени ОУН отримали різні терміни ув'язнення.

³⁹ Док. № 14. Власноручні свідчення генерального секретаря УНДО В. Целевича про діяльність УГКЦ та інших конфесій у Західній Україні // Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / За ред. С. Богунова. — К., 2005. — С. 64.

но отця-доктора Йосифа Кладочного. Насамперед, важливо те, що цю місію митрополит доручив не звичайному священику, а докторові, тобто особі, яка мала добру освіту та орієнтувалась у громадсько-політичному житті Другої Речі Посполитої. А Шептицький розумів, що в стосунку до освічених політичних в'язнів з числа УВО та ОУН, окрім безпосередніх функцій духівника, священик мав виконувати роль психолога, а то й «адвоката». Сам капелан Й. Кладочний, звітуючи про результати відвідувань політичних в'язнів у січні 1934 р., писав, що після літургії «по полудни говорили про наші визвольні змагання – а я доказував їм, що одною з поважних причин наших невдач є брак культури релігійної і практичного релігійного життя»⁴⁰.

Зауважмо, Й. Кладочний у звіті, який читали особисто і єпископ І. Бучко, і митрополит А. Шептицький, досить позитивно відгукувався про український підпільний рух як такий, проте він намагався спрямувати його у правильне, з етичного та християнського погляду, русло. Отець зазначив, що у розмовах з членами УВО та ОУН «много також часу присвячували ми питанням з обсягу релігії та психології. (бо се найбільше інтересувало в'язнів.) Я говорив їм: Чому не можна прийняти, що матеріалізм – є одиноко правильною системою, та які є докази на існування світа духового. Даліше виказувава на примірах, що і підпілля без етики християнської нічого не варте». Як бачимо, отець, пишучи цей звіт, жодним словом не виступав проти підпілля, як форми ведення боротьби з Польською державою.

Про те, що Й. Кладочний виконував роль не лише духівника для політичних в'язнів, свідчить наступна частина його звіту, де він зазначає, що «в церкві Равіцької тюрми я зачав Службу Божу о год. 9-тій. По Службі Божій я пішов до келії, де сидить Атаманчук, Вербицький та їх 15-ох товаришів. [...] відтак ми говорили про політику, о соціалогії, о укр. рев. русі, психології і т. д.»⁴¹.

Й. Кладочний дбав і про те, щоб ув'язнені оунівці мали змогу читати і не втрачали зв'язку зі світом за межами тюрми. Для цього отець передавав книжки і сам контролював, щоб вони потрапляли в'язнів. У звіті зазначено: «[...] щоби забезпечити книжки

перед спаленням, я упередив начальника, що спис тих книжок, які я даю до Равіча, я вислав до Міністерства Справ. до Департ. Карного. – То йому напевно відбере охоту – давати книжки українські до кухні на розпалок»⁴².

Священики частково виконували роль «адвокатів» для в'язнів. Вони передавали інформацію, листи для родичів. Також намагалися вирішувати конфлікти, які виникали між тюремною адміністрацією та в'язнями. Зокрема, Й. Кладочний пише про те, що 1934 р. він «сильно рішив: Звалити начальника Бутвінновича – за всяку ціну. Бо сей москаль з походження найгірше гнобить наших – провокує і понижує – національну гідність наших в'язнів»⁴³.

Значна частина клерикалів вважала, що для об'єднання української нації на заході та сході потрібно створити єдину українську церкву. На їхню думку, однією з найбільших причин, які розділяли українців були не зовнішні більшовицький та польський чинники, а релігійна поділеність українців на вірних ГКЦ та Православної церкви. Цю проблему також розуміли українські націоналісти, які в програмових рішеннях 1929 р. не надавали жодній існуючій церкві пріоритету в майбутній державі, а вважали за потрібне створити єдину українську церкву. За інформацією НКВД, серед духовенства прихильниками «Української народної церкви» була група священиків на чолі з братом Андрея Шептицького Климентієм Шептицьким⁴⁴. До цієї групи також належали священики кафедрального Собору Св. Юра, канонік Ковальський, богослов М. Костельник, священик Й. Кладочний та ін.⁴⁵. На думку В. Целевича, митрополит хотів не тільки створити єдину українську церкву, але також підпорядкувати Православну церкву Ватикану⁴⁶.

⁴² ЦДДА України у Львові. – Ф. 852. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 9.

⁴³ Там само. – Арк. 22.

⁴⁴ Док. № 13. Оперативне повідомлення 2–го відділу УДБ УНКВС по Львівській області про оточення митрополита УГКЦ Андрея Шептицького та окремі церковні угруповання // Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / За ред. С. Богунова. – К., 2005. – С. 50.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Док. № 14. Власноручні свідчення генерального секретаря УНДО В. Целевича про діяльність УГКЦ та інших конфесій у Західній Україні // Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / За ред. С. Богунова. – К., 2005. – С. 57.

⁴⁰ ЦДДА України у Львові. – Ф. 852. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 6.

⁴¹ Там само.

З іншого боку, частину греко-католицького духовенства підштовхувала до праці над створенням єдиної української церкви політика Польщі та римо-католицької Церкви стосовно ГКЦ. Про такі настрої свідчить «Лист-відповідь І. Бучка німецькомовній газеті». В ньому автор аналізує значення для Греко-католицької церкви конкордату між Другою Річчю Посполитою та Папською Державою від 10 лютого 1925 р.⁴⁷ Більшою мірою єпископ наголошував на політичній складовій угоди і на тому, як вона вплинула на польсько-українські стосунки.

Постанови конкордату стосувались як Римо-католицької церкви, так і Греко-католицької. Єпископа турбувало передовсім те, що ГКЦ відтепер не мала права вирішувати свої внутрішні питання без узгодження з конференцією римо-католицьких єпископів, від якої ставала, по суті, залежною. Він зазначає, що для «українців латинського обряду є дуже некорисна постанова арт. XXIII. Конкордату, яка звучить: “ніяка зміна мови, уживаної в дієцезіях латинського обряду до проповідей і додаткових богослужінь, не може бути переведена без згоди конференції єпископів латинського обряду”»⁴⁸. Така постанова не могла не вплинути на настрої українського духовенства, котре, як і все українське населення, досить боляче сприймало мовну політику Польщі.

Єпископ звинувачував польську владу у веденні асиміляційної політики стосовно українців, а також Римо-католицьку церкву – в її підтримці та реалізації: «Парохи латинського обряду і органи державної адміністрації без спротиву латинської ієрархії порушують [...] постанови (De propaganda Fide «Ad graves et diuturnas». – В. С.), змагаючи тим способом до винародовлення українців»⁴⁹. І. Бучко заявляв, що римо-католицьке духовенство не виконує свого пастирського покликання, не захищає українців-мирян, однак займається колонізацією⁵⁰.

Священнослужителі східного обряду розуміли, що збереження національної ідентичності українців у Галичині можливе лише за умови збереження конфесійних відмінностей між двома гілками

⁴⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 852. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 1.

⁴⁸ Там само. – Арк. 44.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Там само.

католицької церкви. Своєю чергою польська влада робила все для того, щоб перевести населення з «грецького на латинський обряд»⁵¹. І. Бучко у підсумках свого листа констатував, що «такий перехід потягає за собою звичайно винародовлення українців»⁵². Адже перехід у католицизм давав змогу українцям покращити своє матеріальне становище та соціальний статус. Єпископ зазначав, що влада, порушуючи громадянські права, вимагала від українців, які хотіли вступити «на державну чи самоуправну службу», переходити на латинський обряд⁵³. Польська сторона розцінювала ГКЦ радше як політичну організацію, що несе загрозу для відновленої держави, ніж як церковну інституцію національної меншини. Зокрема, духовенству ГКЦ заборонялося влаштовувати масові маніфестації на честь великих церковних свят або ж проводити збірки на релігійні та освітні потреби українців⁵⁴. Духovenство (особливо табір митрополита А. Шептицького) усвідомлювало, що для протидії колонізаційній політиці стосовно українців важливо зберегти східний обряд Греко-католицької церкви.

По-різному представники духовенства оцінювали роль окремих членів ОУН у боротьбі за українську державність. Про особисті якості Крайового провідника ОУН С. Бандери д-р. Й. Кладочний писав: «Від нього біла сила волі і стремління поставити на своєму. Якщо є іберменш (надлюдина), то він власне був з такої рідкісної породи – іберменшу і він був тим, який ставив Україну понад усе»⁵⁵. Важко зараз сказати, чим керувався священик, називаючи С. Бандеру надлюдиною. Можливо, Й. Кладочного, духівника українських політичних в'язнів, зворушила мужність, з якою засуджений до довічного ув'язнення С. Бандера приймав важкі тюремні умови. Інша версія – о. Й. Кладочний, симпатизуючи рядовим націоналістам, їхній відданості національній ідеї, частково перебрав їхню лексику.

Водночас духовенство розуміло, що інтегральний націоналістичний рух використовує своїх прихильників у національних

⁵¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 852. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 44.

⁵² Там само. – Арк. 46.

⁵³ Там само. – Арк. 47.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Шкраб'юк П. ...Господній. Історія життя о. д-ра Йосифа Кладочного. – Л., 1995. – С. 69.

цільх і не турбується про долю членів організації, які опинялись на лаві підсудних. Про цю ситуацію Й. Кладочний писав у звіті єпископові І. Бучку: «Підпольна організація також в'язням нічого не помагає. Взагалі – підпольна організація є тільки шайкою провокаторів – і чимось нищим від шайки бандитів і злодіїв, бо і ті собі помагають – і ті, що є на свободі, помагають тим, що є в тюрмі. Що так є, то знаю з досвіду – бо вже цілі три роки їжджу по тюрмах то знаю, як є»⁵⁶.

Так само отець відгукувався і про інших представників українського політикуму Другої Речі Посполитої. Він пише: «[...] дуже могли б допомогти наші послы, коли б їздили бодай раз в рік до тюрем, де сидять наші. Але вони того не роблять [...]. Бо наші послы то на загал блягери, лінюхи і люди без цивільної відваги»⁵⁷. Він наголошував, що якби не «милосердя Висопресов. Митрополитичого Ординаріяту та ще деяких добрих людей, то і тої праці не було, яка тепер є – і в'язні вповні були б здані на ласку і не ласку ріжних лячних типів [...]»⁵⁸.

На нашу думку, праця духовенства ГКЦ з політичними в'язнями ОУН мала значний позитивний результат і для Церкви, і для ОУН. Церкві вдалось повернути до християнства ту частину українських політв'язнів, які, потрапивши у складні тюремні умови, зневірилися і для яких життя втратило сенс. Й. Кладочний у звіті наводить такий приклад: «[...] в неділю – я правив Сужбу Божу в тюремній каплиці о год. 9-тій. Служив мені до Служби Божої Кусьпісь – (сидить за напад на пошту в Городку) і то зовсім добровільно. Підчеркую се тому, що Кусьпісь на розправі заявив, що не вірить в нічого, але в тюрмі – то зробився примірним християнином»⁵⁹.

Вважаємо, що трансформація націоналістичного світогляду та ідеології у міжвоєнний період від крайньоправого, радикального та безкомпромисного, до більш демократичного під час Другої світової війни відбулася під моральним впливом авторитетного греко-католицького духовенства. Це дало змогу ОУН залучити

до визвольного руху представників різних політичних поглядів, а також різних національностей.

Попри розбіжності у поглядах різні політичні сили в Галичині мали спільних ворогів. Це були ідеології соціалізму та комунізму, а також шовіністична польська влада. Націоналісти, ліберали, консерватори, клір одноставно критикували комуністів. Водночас у суперечках між католиками і націоналістами лунали взаємні звинувачення у підтримці комуністичних ідей. Це було чи не найбільшою образою як для одних, так і для інших. Митрополит Андрей Шептицький стверджував, що «хто помагає комуністам у проведенні їх плянів спільного т. зв. народного чи людського фронту зі соціалістами і радикалами, зраджує свій народ»⁶⁰.

Отже, у міжвоєнний період ГКЦ була стрижнем національної ідентичності українців. Священики ГКЦ, які отримували добру вищу освіту, стали виразниками державницьких прагнень українців. ГКЦ для українців, окрім духовного провідництва, стала джерелом формування національної ідеї.

Священики вели активну роботу серед молоді, виховуючи її в національно-патріотичному дусі. ГКЦ та безпосередньо митрополит А. Шептицький підтримували діяльність різних громадських організацій, а саме: Українського католицького союзу, «Промисвіти», «Рідної Школи», «Пласту». Для ГКЦ основним завданням було виховати релігійне українське суспільство та зберегти національну ідентичність українців.

Участь священиків у Святих Героїв, які проводили спільно з національно-патріотичними та націоналістичними організаціями дозволяє стверджувати, що священнослужителі були задіяні як у духовному житті Церкви, так і у громадсько-політичному житті мирян. Тому польська влада організувала нагляд і порушувала кримінальні справи і проти рядових священиків, і проти духовенства, відповідального за цілу ГКЦ.

Політика зближення східного і західного обрядів, яку здійснювали у 1920-х рр. у Станіславській та Перемишльській єпархіях, не мала підтримки мирян, у результаті значна

⁵⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 852. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 24.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Там само. – Арк. 3.

⁶⁰ Андрей Шептицький. Пастирський лист митрополита Андрея Шептицького до греко-католицького духовенства і вірних стосовно діяльності комуністів. 9 серпня 1936 р. // Галичина. – 1998. – №1 – С. 80.

частина українців (особливо на Закарпатті) змінила конфесійну приналежність, перейшовши у православ'я.

Підтримка політики УНДО з боку А. Шептицького свідчить про модерний погляд митрополита й реалістичну оцінку політичної ситуації в Галичині. Основною стратегією А. Шептицького була підтримка всіх громадсько-політичних організацій, які працювали на державницьку ідею та, одночасно, керувалися загальними християнськими постулатами.

Досить складними були стосунки митрополита з УВО та ОУН. Піддаючи критиці надто радикальні ідеї націоналістів, він водночас співпрацював з А. Мельником, який очолив УКС, та благословив Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. Також А. Шептицький опікувався українськими політичними в'язнями, засудженими за антипольську діяльність.

Активна духовна та громадсько-політична діяльність ГКЦ у міжвоєнний період допомогла виховати національно свідоме покоління 1920–1930-х рр., яке в час Другої світової війни активно протиставилось окупаційним радянському та німецькому режимам.

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОГО ПОВСТАННЯ У ГАЛИЧИНІ НАПЕРЕДОДНІ НІМЕЦЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ 1939 РОКУ

Незважаючи на існування великої кількості наукових праць про взаємини Третього Райху з Другою Річчю Посполитою у 1930-і рр., малодослідженою залишається роль, яку відіграв у них український чинник. Уперше цього питання торкнувся М. Швагуляк, охарактеризувавши у своїх працях загальну ситуацію в Галичині влітку–восени 1939 р., акцентуючи на особливостях польсько-українських стосунків¹. Український дослідник А. Руккас, німецький – Ф. Грелька, польський – А. Сова² звернули увагу на німецький план організації антипольського повстання в Галичині, а також охарактеризували контакти українських націоналістів із німецькими військовими структурами напередодні вересня 1939 р.

Докладно причини і мету створення під німецьким протекторатом Українського легіону, його керівний, рядовий та кількісний склад, умови, місця перебування та військово навчання, а також озброєння вояків описав словацький науковець М. Шмі-

¹ Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України напередодні Другої світової війни (З історії Контактного комітету. 1937–1939 роки) // *Записки Наукового товариства імені Шевченка* / [ред. тому Олег Купчинський]. – Львів: Вид-во Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1994. – Т. 228. – С. 207–248. – (Праці Історично-філософської секції); Швагуляк М. *Позиція та участь українців у німецько-польській війні 1939 року* // *Україна-Польща: важкі питання*, (Варшава, 8–10 жовтня 1998 року). – Варшава: TYRSA, 1999. – Т. 4. – С. 35–59. – (Матеріали IV міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни»).

² Руккас А. О. *Антипольські виступи ОУН на західноукраїнських землях (вересень 1939 р.)* // *Sprawy wschodnie. Czasopismo Instytutu Wschodniego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza Sprawy wschodnie* / [Piotr Kraszewski red. naczej.]. – Poznań: IW UAM, 2002. – Z. 1. – S. 37–60; Grelka F. *Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42.* – Wiesbaden: Harrassowitz, 2005. – 507 S.; Sowa A. *Postawy społeczności ukraińskiej w okresie kampanii wrześniowej 1939 roku* // *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze* / [pod. red. R. Łuźnego i W. Mokrego]. – Kraków: Uniwersytet Jagielloński; Fundacja św. Włodzimierza, – 1992–1993. – Т. I–II. – S. 167–172.